

Bir konu veya bilim dalına dair kapsamlı bilgilerin yer aldığı külliyyatlara örnek olarak da *Külliyyât-ı Coğrafyâ-yi İrân* (Tahrân 1350 hş.), *Külliyyât-ı Hukûk* (Tahrân 1347 hş.), *Külliyyât-ı Hukûk-ı İslâmî* (Tahrân 1336 hş.), *Külliyyât-ı Târih-i Temeddün-i Cedîd* (Tahrân 1325 hş.), *Külliyyât-ı Târih-i 'Umûmî* (Tahrân 1349 hş.), *Külliyyât-ı Sebksînâsî* (Tahrân 1374) ve *Külliyyât-ı Felsefe-i İslâm* (Tahrân 1983) anılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1605-1607; Serkis, *Mu'cem*, II, 122-124; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 957-958; Münzevi, *Fihrist*, III, 1845-1900; Hân-bâbâ, *Fihrist*, IV, 4109-4123; *Ferheng-i Fâr-sî*, III, 3046; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), XI, 16329.

RIZA KURTULUŞ

Türk Edebiyatı. Külliyyat kavramı, öncelikle eski şairlerin divanları ile diğer bazı eserlerini tek ciltte toplayan matbu kitapların adında görülmektedir. Bunlardan bilinen en eskisi, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren birkaç defa basılan *Külliyyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî*'dir (İpekten-İsen, s. 31-34). Bu eserin değişik baskılarında Fuzûlî'nin Türkçe divanı yanında *Şikâyet-nâme* olarak şöhret bulan mektubu ile *Beng ü Bâde* ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri de yer almaktadır. Şairlerin şiirlerini veya divanlarıyla beraber birden fazla eserlerini bir araya toplayan külliyyatlar arasında *Külliyyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî* (İstanbul 1287), *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (İstanbul 1287, 1340 h./1338 r.), *Nedim Divanı Külliyyâtı* (İstanbul 1340 h./1338 r.), *Külliyyât-ı Ziyâ Paşa* (İstanbul 1342/1924), *Şair Eşref Külliyyâtı* (İstanbul 1928), *Külliyyât-ı Dîvân-i Kabûlî* (İstanbul 1948), *Külliyyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmîdî* (İstanbul 1949), *Ali Şîr Nevâî Külliyyâtı* (İstanbul 1965), *Külliyyât Merzifonlu Mehmet Hilmi* (İstanbul 1984), *Külliyyât-ı Şemsî* (İstanbul 1990), *Haşmet Külliyyâtı* (Sivas 1994), *Halikarnaslı Bohem Neyzen Tevfik Külliyyâtı* (İstanbul 2000) gibi yayınlar bulunmaktadır. Modern dönem şairlerinin "toplu şiirler" adı altında ve tek cilt halinde basılan kitapları da bu kategori içinde değerlendirilebilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı alanlarda külliyyat adı altında yayımlanmış eserlere rastlanmaktadır. Bunların en eskilerinden biri, "Külliyyât-ı İmam Ali" serisinin ilk kitabının birinci kısmını oluşturan *Tercüme-i Sad Kelime*'dir (İs-

tanbul 1286). 1888'den itibaren Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin ders kitapları olarak aralarında Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın *Külliyyât-ı Fenn-i Esliha* (İstanbul I, 1306; II, 1314), *Rehber-i Muzafferiyyât-ı Bahriyye* (İstanbul 1316) gibi eserlerinin de bulunduğu, önce "Külliyyât-ı Ulûm ve Fünûn-ı Harbiyye", ardından "Erkân-ı Harbiyye Külliyyâtı" (1920) adı altında seri halde çok sayıda kitap neşredilmiştir.

Dil ve hukuk gibi alanlarda kurallarla meseleleri topluca ele alan ve yorumlayan külliyyat başlıklı eserler arasında Mehmed Rifat Manastırlı'nın *Külliyyât-ı Kavâid-i Osmâniyye*'si (İstanbul 1303), Halil Rifat'ın *Külliyyât-ı Şerh-i Cezâ'sı* (İstanbul 1303, 1312), M. Rifat Gelibolulu ve Ahmed Müşfik'in *Külliyyât-ı Kavânin ve Muharrerâtı* (İstanbul 1310), *Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine* (İstanbul 1311), M. H. Nâci'nin (Nâci Kasım) *Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine-i Şarkîyye ve Garbîyye*'si (İstanbul 1315), Hâlis Eşref'in *Külliyyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzî*'si (İstanbul 1315), Reşid'in *Külliyyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî*'si (İstanbul 1317), Âdil'in *Külliyyât-ı Rehber-i Vezâif*'i (İstanbul 1329), Muammer İzzet'in *Külliyyât-ı Hukûk'u* (İstanbul 1341), Ferit H. Saymen'in *Türk İctihâtlar Külliyyâtı* (İstanbul 1954), Hayri Ertürk ve Tarık Doğruer'in *Temyiz Mahkemesi Tevhid-i İctihat Külliyyâtı* (Ankara 1960), Ahmet Akgündüz'ün *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı* (Diyarbakır 1986) gibi yayınlar bulunmaktadır.

Ahmed Selâhaddin'in *Berlin Kongresinin Diploması Tarihine Bir Nazar* ile (İstanbul 1327), Türkçe'ye çevirip bir araya getirdiği bir kısım Batılı siyaset bilimcilerin makalelerinden oluşan *Tetebbuât-ı Siyâsiyye* (İstanbul 1327) adlı eserleri *Külliyyât-ı Hukuk ve Siyâsiyyât*, Manastırlı İsmâil Hakkı'nın, aralarında Dozy'nin *Târih-i İslâmîyye* adıyla Türkçe'ye çevrilen eserindeki çarpık fikirlerine karşı ilmi müdafaalarını içeren *Hak ve Hakkat*'inin de bulunduğu makaleleri (İstanbul 1329) *Külliyyât-ı İsmâil Hakkı*, Mûsâ Kâzım'ın dinî ve sosyal içerikli makaleleri *Külliyyât-ı Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım* (İstanbul 1336), İsmail Hakkı Tevfik'in *Kımer Adaları* (Dersaadet 1339) adlı çalışması "Afrika'da Âlem-i İslâm Külliyyâtı'ndan", İsmail Hami Danişmend'in *Fetva Mecmualarına Göre İslam Fıkıhı'nın Millî Kıymeti* (İstanbul 1956) adlı eseri "Türkiyat ve İslâmiyat Tetkikleri

Külliyyatı", Muhammed Hamîdullah'ın makaleleri *Makaleler Külliyyâtı* (İstanbul 1962) adı altında kitap haline getirilmiş tir.

Fâik Reşad'ın, benzerlerine göre oldukça geniş olmasından dolayı *Külliyyât-ı Letâif* (İstanbul 1328) adıyla yayımladığını belirttiği latifeler kitabı ile *Hâfız M. Zekâi Dede Efendi Külliyyâtı* (I-III, İstanbul 1941-1943), Nihal Atsız'ın Osmanlı tarihinin ana kaynakları olan eserler külliyyatı olarak neşretmeye başladığı *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul 1949) ve Talat Koçyiğit'in *Hadis Külliyyatı* adlı eseri (İstanbul 1983) külliyyat adı altında yapılan yayınlara farklı örneklerdir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi İstanbul'un nüfus, eğitim, inşaat, sanayi, adalet, kültür, tarım, sağlık, ulaştırma vb. konuları hakkında arşiv belgelerini içeren, geniş çaplı bir külliyyat oluşturmak üzere Ahmet Kala'nın yönetiminde 1997'den itibaren dizi halinde "İstanbul Külliyyâtı"nın yayımını başlatmıştır.

Dinî-tasavvufî konularda *İbn Teymiyye Külliyyatı* ile (I-VII, İstanbul 1986-1997) geniş toplum kesimlerinde benimsenmiş bazı öncü kişilerin yazılarını veya sohbetlerini bir araya getiren "Risâle-i Nûr Külliyyâtı", "Ramazanoğlu Mahmud Sami Külliyyâtı" gibi külliyyatlar da bulunmaktadır.

Türkçe'de külliyyat kavramı daha çok bir kişinin toplu eserlerinden oluşan edebiyat alanındaki seri yayınlar için kullanılmıştır. Bu anlamda külliyyat yayımcılığının II. Meşrutiyet'ten sonra şekillenmeye başladığı görülmektedir. Ahmed Râsim'in "Külliyyât-ı Sa'y ve Tahrîr" başlığıyla *Makâlât ve Musâhabât*'ı ile (I-II, İstanbul 1325) *Menâkıb-ı İslâm*'ı (I-II, İstanbul 1325-1326) yayımlanmıştır. Aynı yıllarda Nâmık Kemal'in eserlerinin, oğlu Ali Ekrem öncülüğünde "Külliyyât-ı Kemâl" adı altında ilk tertipte on sekiz kitap olmak üzere neşredileceği *Külliyyât-ı Kemâl Tab' Olunuyor* (İstanbul 1326) adlı bir kitapla haber verilmiş ve yayıma geçilmiştir. Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi de "Külliyyât-ı Âsar" başlığıyla Abdülhak Hâmîd'in eserlerini bir dizi halinde neşretmeye başlamıştır (1334).

Yeni harfler döneminde başlatılan külliyyat yayınları arasında "Halk Piyesleri" başlığı altında Musahibzâde Celâl'in oyunlarının toplu basımı (1936), Muallim Ahmet Halit Kitabevi'nin "Ömer Seyfettin Külli-

yatı". (1938), Semih Lütfi Kitabevi'nin "Refik Halit Külliyyatı" (1939), "Ağaoğlu Külliyyatı" (1941), Kanaat Kitabevi'nin "Abdülhak Hâmid Külliyyatı" (1945), Hilmi Kitabevi'nin "Hüseyin Rahmi Gürpınar Külliyyatı" ilk teşebbüsleri oluşturmaktadır. Daha sonra külliyyat yayıncılığı gittikçe yaygınlık kazanarak 1960'lı yılların ortalarından itibaren "bütün eserleri", "toplu eserleri" gibi isimler altında devam etmiştir. Fazla yaygın olmamakla birlikte bazı Batılı yazarların Türkçe'deki külliyyat veya "bütün eserleri" yayıncılığına da "J. Rasin Külliyyatından" (İstanbul 1934-1935), "Tagor Külliyyatı" (İstanbul 1939) ve Cem Yayınevi'nin Kafka ve Puşkin'in "bütün eserleri" gibi yayınlar örnek verilebilir. Türkçe'de külliyyat yayımlama girişimlerinin pek azı tamamlanabilmiş, çoğu yarım kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmûs-ı Türkî, s. 1180; Özege, *Katalog*, II, 947-949; Haluk İpekten – Mustafa İsen, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Ankara 1997, s. 31-34; "Külliyyât", *TDEA*, VI, 37-38.

ÂLİM KAHRAMAN

KÜLLİYE

(کلیه)

Değişik fonksiyonlardaki birkaç yapının bir arada yer alması ile oluşan binalar topluluğu.

Kısaca külliyye olarak adlandırılan önemli yapı topluluklarına zaman içinde manzûme, hey'et, imâret, site, imâret sitesi, kompleks gibi isimler de verilmiştir. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyelerin bazan medrese, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Yalnız tekkeler birer yapı topluluğu olarak ele alınmış olmasına rağmen özel durumlarından dolayı bu tasnife tâbi tutulmadan ayrıca değerlendirilmelidir.

Devlet yönetiminin en üst kademesinde olan kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricâliyle halktan hayır sahibi zenginler tarafından bu sosyal tesisler halka hizmet amacıyla yapılmıştır. İslâmiyet'in ilk devrinden başlayarak camiyle bütünleşen birçok fonksiyon bulunmaktaydı. Medine'deki Mescid-i Nebvî bu anlamda bir külliye gibi çok fonksiyona sahip ilk yapı olarak görülebilir. Emevîler ve Abbâsîler zamanında yaygın biçimde ele alınan ve

kaleyi andıran korunaklı bir alan içinde bulunan saray ve saraya bağlı pek çok birimden oluşmuş yapı toplulukları mevcuttur. Karahanlı ve Gazneli ile Anadolu dışındaki Selçuklular'da görülen ve "ribât" olarak tanınan yapılar çok fonksiyonlu düzenleriyle geniş teşkilâtlara sahiptir. Anadolu'da bu durum sultan hanları ve diğer kervansaraylarla sürmüştür. Zengî, Eyyûbî ve Memlûkler'de medrese, cami, türbe birleşiminden oluşan yapılar Anadolu'da Selçuklu çağı medreselerinde bir birim mescid, bir birim de türbe şeklinde düzenlenerek devam eder.

Külliyelerin Anadolu'da en erken tarihli örnekleri Artuklular'da görülmektedir. XII. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze ulaşan Mardin Emînüddin Külliyesi ile yine aynı döneme tarihlenen Câmîu'l-Asfar'ın çevresindeki kalıntıların bir külliye olduğu anlaşılmaktadır. Mengüçlüler devrinden Divriği Ulucamii, Dârüşşifâ ve Türbesi ile (1288) ilk yapısı Danişmendli devrine kadar inen Kayseri Köhük Camii, Medresesi ve Hamamı birer külliye programı içinde ele alınmış yapılardır. Cami ve medresenin birleşmesi, Selçuklu döneminde Kayseri Hacı Kılıç (1249) ve Amasya Gökmedrese Camii ile devam etmiştir. Konya Kûçuk Karatay Mescidi ve Medresesi (1248) dışında Akşehir Taşmedrese (1250) medrese, mescid, türbe ve Konya İnce Minareli Medrese (1260-1265) medrese-mescid birleşmesine sahip yapılar olarak görülmektedir. Kayseri Çifte Medrese ile (1205-1206) Sivas Şifâhiye Medresesi (1217) benzer türde olup tıp medresesi, şifâhâne ve mezar yapılarından meydana gelmektedir. Kayseri'de Huand Hatun Külliyesi (1237-1238) cami, medrese, kümbet, hamam; Konya'da Sâhib Ata Külliyesi (1283) cami, türbe, hankah, sebîl, hamam gibi yapılarıyla Selçuklu devrinden büyük kapsamlı külliyeler olarak dikkat çekmektedir.

Selçuklu geleneğini devam ettirmekle birlikte yeni denemelerin de ele alındığı Beylikler devrinde külliye inşaatları sürmüştür. Beyşehir'de Eşrefoğlu Camii ve Külliyesi (1297-1300), Seydişehir'de Seyyid Hârûn Külliyesi (1310-1320), Manisa'da İshak Çelebi Ulucamii ve Külliyesi (1366-1378), Antalya'da Yivli Minare Camii ve Külliyesi (1378), Balat'ta İlyas Bey (1404), Kütahya'da II. Yâkub Bey ile (1428) İshak Fakih (1420-1433) külliyesi, Karaman'da İbrâhim Bey Külliyesi (1426-1462) ve Kastamonu'da İsmâil Bey Külliyesi (1454-1457) bu döneme ait önemli örneklerdir.

Adana'da ulucamî ve külliyesi (1508-1541) Osmanlı devrinde yapılan ilâvelerle tamamlanmıştır. Pulur'da Ferah Şad ile (1527) Bitlis'te Şerefiye (1529) külliyesi ise bu bölgelerin Osmanlı idaresi altına geçtikten sonra ele alınmıştır.

Osmanlı döneminde sayıları artarak devam eden külliyeler önceki örneklerle daha çok sayıda yapıyı bünyesinde bulundurmaktaydı. Bânilerin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde bu külliyeler uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır. Topluma faydalı hayır kurumları kazandırma düşüncesiyle ele alınan külliyeler inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı karşılamaktaydı. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebîl, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelerle şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır.

XIV. yüzyıl içinde İzmit'te (1334) ve Bursa'da (1339-1340) Orhan Gazi külliyesi, Bursa'da Hudâvendigâr Külliyesi (1385'ten önce), Mudurnu (1382), Bolu ve Bursa'da (1390-1395) Yıldırım Bayezid külli-

Huand Hatun Külliyesi'nin konumunu gösteren bir çizim (Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, I, lv. 30)

